

Yusif Əbülfət oğlu HÜMBƏTOV, i.e.d., dos.

Vüqar Faiq oğlu QAPAQOV, t.f.d., dos.əv.

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

E-mail: vugargapagov@gmail.com

SANATORİYA VƏ KURORTLARIN TURİZMİN SƏNAYE ƏSASINDA TƏŞKİLİNƏ TƏSİRİ

Xülasə

Balneoloji ehtiyatlar sanator-kurort müəssisələrinin təşkilində əsas müalicə amillərindən sayılır. Ölkəmizdə mövcud olan bütün mineral və termal suların istifadə edilməsi balneoloji kurortların inkişafı üçün əhəmiyyətli zəmin yaradır. Azərbaycanda müalicə-sağlamlıq məqsədilə aparılan araşdırma nəticəsində məlum olub ki, ölkəmizdə müalicəvi müəssisələr (sanatoriyalar, istirahət evləri, pansionatlar, balneoloji və palçıq müalicə ocaqları, kurort poliklinikaları, bərpa mərkəzləri və s.), sanatoriya mühafizə zonaları və digər kurort infrastrukturunun təşkili üçün geniş imkanlar vardır.

Müasir dövrdə fəaliyyət göstərən turizm firmaları özünün davamlı fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə turizm xidməti və biznesinin vəhdəti olan turizm sənayesinin yaradılmasına cəhd göstərirlər. Turizm sənayesinin tərkibində müalicə işinin yəni sanatoriya və kurortların olması məqsədəuyğun olardı.

Aşar sözlər: balneoloji ehtiyatlar, müalicəvi sular, turizm potensialı, turizm sənayesi, kompleks turizm müəssisələri, müalicə-sağlamlıq turizmi.

UOT: 338

JEL: L 86

Giriş

Ölkəyə turist axınıni təmin etmək üçün öncə bəzi nüanslara diqqət edilməlidir. Turistlərin tələbatı müəyyən edilməklə yanaşı, həm də, öncədən bu sahədə infrastruktur şəbəkəsini inkişaf etdirmək, turistlərin yerləşməsi üçün mövcud otellərdə xidmət və keyfiyyət standartlarına uyğun olmasını, nəqliyyat şəbəkəsinin genişlənməsini təmin etmək lazımdır.

Son illərdə sağlamlıq turizminin təşkili istiqamətində ölkəmizdə bir sıra tədbirlər həyata keçirilir. Öncə müalicə mərkəzləri, onların təklif etdiyi xidmətin keyfiyyəti, personalın davranışı, müalicə çeşidi, qiymətlərin miqdarı və s. kimi məlumatlar əldə edilir.

Əldə edilən məlumatlara əsasən sanatoriya kurortlarının yenidən təşkili həyata keçirilir. Bu proseslərin həlli zamanı əlaqədar təşkilatların birgə köməyindən istifadə edilir. Ölkəmizdə sağlamlıq turizminin təşkili zamanı bir çox ölkənin bu sahədə həyata keçirdiyi təcrübədən istifadə edilir. Digər ölkələrdən ekspertlərin dəvət olunması, bu sektorun inkişaf etdiyi ölkələrə infoturların təşkil olunması sağlamlıq turizmi-

nin təşkilində mühüm rol oynayır. Buna Naftalan, Qalaaltı və başqa turizm mərkəzlərinə təşkil edilən infoturları misal göstərmək olar [4, səh. 11].

Sağlamlıq funksiyasını qorumaq üçün sanatoriya və kurortlar xəstələrin proqramlarını daha fərqli formada - mədəni tədbirlər və geniş sağlamlıq xidmətlərinin təklifi yönündə tədbirlər həyata keçirir.

Sanatoriya və kurortların məqsədi sağlamlıq xidmətlərinin və müştərinin sağlam yaşam tərzinin yüksək səviyyədə təşkil edilməsidir. Xidmətin xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olaraq sanatoriya və kurortlarda istirahətin müəyyən formaları hazırlanmışdır. Əlavə gəzintilər, kinoteatr, hovuzlar və s. Sağlamlıq baxımından bir məhsulun inkişaf etdirilməsi kompleks və çoxsəviyyəli bir prosesdir.

Azərbaycan turizmin inkişafı üçün zəngin potensiala malikdir. Bunlardan biri də balneoloji ehtiyatlardır. Mineral suların mənşəyi və fiziki-kimyəvi xüsusiyyətlərini, xarici və daxili tətbiq zamanı müalicə-profilaktik məqsədlə onların istifadə metodlarını, tətbiqi, tibbi göstərişləri və əks göstərişlərini tibb elminin bir

bölməsi olan balneologiya öyrənir.

Dövlət Turizm Agentliyinin təşəbbüsü ilə Azərbaycanda müalicə-sağlamlıq məqsədilə aparılan araşdırma nəticəsində məlum olub ki, ölkəmizdə müalicəvi müəssisələr (sanatoriyalar, istirahət evləri, pansionatlar, balneoloji və palçıq müalicə ocaqları, kurort poliklinikaları, bərpa mərkəzləri və s.), sanatoriya mühafizə zonaları və digər kurort infrastrukturunun təşkili üçün geniş imkanlar vardır.

Balneoloji ehtiyatlar sanator-kurort müəssisələrinin təşkilində əsas müalicə amillərindən sayılır. Ümumiyyətlə, ölkəmiz balneoloji ehtiyatlarla zəngindir. Ölkəmizdə mövcud olan bütün mineral və termal suların təsnifatı və istifadə edilməsi balneoloji kurortların inkişafı üçün əhəmiyyətli zəmin yaradır. Dünyada səkkiz qrup mineral suyun olması qəbul olunur ki, ölkəmizin ərazisində bu suların hamısına rast gəlinir.

Azərbaycanda qədim dövrlərdən müalicə-profilaktika məqsədi ilə təbiətin şəfaverici amilləri olan mədən sularından, müxtəlif növ neft və vulkanik palçıqlardan geniş istifadə edilmişdir. Ölkəmiz uzun illər boyu dünyaca məşhur olan tarixi İpək Yolu vasitəsilə nadir dərman kimi ixrac edilən müalicəvi Naftalan nefti ilə məşhur olmuşdur.

Azərbaycanın XIX əsrdən başlayaraq müxtəlif regionlarda mövcud olan müalicə əhəmiyyətli təbii resursları elmi araşdırılmış və mühüm nəticələr əldə olunmuşdur. Aparılan araşdırmaların nəticələrinə əsasən sanatoriya və kurortların inkişafı üçün ölkəmizdə mövcud olan təbii və balneoloji resursların əhəmiyyəti müəyyən edilmişdir. Odur ki, heç də təsadüfi deyil ki, Azərbaycan kurortları diyarı adlandırılmışdır.

Balneoloji kurortlarda müxtəlif mənşəli təbii və süni hazırlanmış mineral sulardan müxtəlif xəstəliklərin profilaktikası və müalicəsi üçün xaricdən vanna qəbul etməklə və daxilə içməklə istifadə olunur. Ölkədə olan mineral suların analogları bir çox ölkələrdə yayılmışdır. Onlar bu mineral sulardan müalicə sağlamlıq məqsədilə geniş istifadə edirlər. Bu baxımdan Azərbaycanda olan balneoloji ehtiyatların analoglarının yayılması və istifadəsini müasir vəziyyətə görə təhlil etdikdə məlum olur ki, ölkəmizdəki bu ehtiyatlardan tam istifadə olunmur [11].

Azərbaycanda çoxlu sayda mineral sular mövcuddur: Naxçıvanda – Sirab, Badamlı, Darıdağ, Vayxır; Kəlbəcərdə - İstisu; Şuşada – Turşsu və Şırlan; Dəvəçidə - Qalaaltı və s.

Abşerondakı göllərinin müalicəvi palçıqları və suları, Naftalanın müalicəvi nefti, Naxçıvanın duz mağaraları respublikamızın balneoloji ehtiyatlarına aiddir.

Azərbaycanın Kəlbəcər və Laçın rayonlarında radonlu mineral sular aşkar edilmişdir. Müalicəvi sularda radon qazının olması, onların müalicə xüsusiyyətini yüksəldir. Kəlbəcər rayonunda Bağıracaq, Naxçıvan MR-də Darıdağ və Dahab sularının tərkibində daha çox, Qax rayonunun İlisu bulaqları, Quba rayonunun Xaltan, Çimi Xaşı bulaqlarında radon qazı aşkar edilmişdir. Ölkəmizdə olan müalicəvi bulaqlardan 34-ü radonlu mineral sulardır.

Lakin əfsuslar olsun ki, bu günlərə kimi bizə radon tərkibli suyun keçmiş İttifaqda yalnız Rusiya və Gürcüstan ərazisində mövcudluğu barədə məlumat verilmişdir. Bu suyun müalicəsini qəbul etmək üçün ölkə vətəndaşları adları çəkilən yerlərə üz tutmuşlar. Hesab edirik ki, bu müalicəvi suyun yerləşdiyi ərazilərdə xüsusi müalicə vannalarının qəbulunun təşkil edilməsi ölkəmizdə müalicə-sağlamlıq turizminin inkişafına öz töhfəsini verərdi.

Yuxarıda sadalanan zəngin ehtiyatlar və çox əlverişli təbii şərait, yaxın gələcəkdə respublikamızda sağlamlıq turizminin inkişafına və ölkəmizin iqtisadi qüdrətinin artmasına zəmin yarada bilər [12].

1936-cı ildə Kurortologiya və Fizioterapiya İnstitutu təşkil edildikdən sonra təbii kurortların elmi cəhətdən tədqiqində yeni mərhələ başlamışdır. XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda artıq formalaşmış kurortlar şəbəkəsi mövcud idi. Həmin dövrdə yaradılan sanatoriya, pansionat və istirahət evləri sistemi Azərbaycanın, demək olar ki, bütün ərazisini əhatə edirdi. Kurort-müalicə imkanları çox geniş olan Naxçıvan Muxtar Respublikası, Abşeron yarımadası, Gəncə-Hacıkənd-Göygöl, Şəki-Zaqatala, Şuşa-Turşsu, Quba-Xaçmaz-Nabran, Lənkəran-Astara və digər regionlarda müalicə və istirahətin təşkili üçün lazımi şərait yaradılmışdı [11].

Azərbaycan kurortlarının inkişafına 1970-ci ildən başlayaraq xüsusi diqqət yetirilmişdir. Məhz, həmin ildə SSRİ hökumətinin qərarı ilə

Abşeron yarımadası, Naftalan və İstisu kurortları ümumittifaq əhəmiyyətli kurortlar siyahısına daxil edilmişdir.

1980-ci illərdə isə hökumətin xüsusi qərarına əsasən, Azərbaycanın kurortlar şəbəkəsinin genişləndirilməsi, o cümlədən Xaçmaz-Nabran zonasında irimiqyaslı layihələrin gerçəkləşdirilməsi nəzərdə tutulsa da, cərəyan etməyə başlayan mürəkkəb siyasi proseslər bu planın həyata keçirilməsinə imkan verməmişdir.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra kurort işinin inkişafında xüsusi bir mərhələ başlamışdır. Belə ki, 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev **"Azərbaycan kurortları"** dövlət proqramı haqqında sərəncam imzalamışdır. Bundan başqa, 2009-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti "Kurortlar haqqında Nümunəvi Əsasnamə"nin təsdiq edilməsi haqqında qərar qəbul etmişdir ([2].).

Ölkədə müalicəvi baxımdan ən çox öyrənilmiş Axtarma, Qaradağ, Daşgil, Bahar, Masazır, Babazənən, Qaynarca vulkan palçıqları öz tərkiblərinə görə Gürcüstanın palçıq kurortu olan Axtala mənbəyinə oxşardır. Şimali Qafqazdakı Tabukan gölü və Krımdakı vulkan palçıqlarından isə müalicəvi təsirlərinə görə üstündür.

Abşeron sanatoriyalarında vulkan palçığından kompleks istifadə üçün maddi-texniki bazanın az da olsa mövcudluğu bu imkanlardan yararlanmağa şərait yaradır. Hesab edilir ki, Abşeronda vulkan palçığına əsaslanan sanatoriyanın tikilməsi mümkündür. Belə bir sanatoriyanı müalicəvi xüsusiyyətləri daha üstün olan Daşgil palçıq vulkanının bazasında təşkil etmək daha əlverişlidir. Eyni zamanda, Zığ, Masazır palçıqlarından istifadə etməklə kompleks müalicə xidməti göstərən sanatoriya tikintisi iqtisadi cəhətdən səmərəli olar.

Azərbaycan alimlərinin apardığı tədqiqatlara əsasən ölkəmizdəki vulkanların sayına, tərkibinə, palçıq vulkanların müalicə xüsusiyyətinə və , aktiv fəaliyyətinə görə dünyada analoqu yoxdur. Odur ki, hesab edirik ki, palçıq vulkanları ilə müalicələrin təşkili ölkəmizin müalicə-sağlamlıq turizminin inkişafına zəmin yaratmaqla, turizm sektoruna əlavə gəlir gətirə bilər. Bütün bunları nəzərə almaqla Azərbaycanın gələcəkdə ekoloji və sağlamlıq turizmi üzrə model ölkə olması qənaətinə gələ bilərik.

Deyilənləri nəzərə almaqla, əminliklə qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan kurort təbii müalicə ehtiyatlarına malik olan ölkədir. Həmin ehtiyatlardan bərpa, profilaktika və müalicə məqsədi ilə istifadə etmək üçün zəruri şəraiti var. Ərazilərimiz kurortlarla zəngindir. Həmçinin istirahət və müalicəni təmin edən müəssisələr (sanatoriyalar, istirahət evləri, pansionatlar, balneoloji və palçıq müalicə ocaqları, kurort poliklinikaları, bərpa mərkəzləri və s.), sanitariya mühafizə zonalarının olması və onlardan səmərəli istifadə edilməsi ölkəmizdə sağlamlıq turizminin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır.

Təbii müalicə ehtiyatlarına görə Azərbaycanda kurortların balneoloji, iqlim, müalicəvi palçıq kurortları və Naftalan nefti kurortu kimi növləri mövcuddur. Balneoloji kurortlara, əsasən, təbii mineral sularından istifadə olunan kurortlar aiddir.

İqlim kurortları üçün səciyyəvi olan müalicəvi amillər (dəniz suyu, günəş vannaları, isti qum vannaları, dağ iqlimi və s.) bir çox xəstəliklərin profilaktikası və müalicəsi baxımından əhəmiyyətli hesab olunur.

Müalicəvi palçıq kurortlarında palçıqdan, əsasən lil palçığından (Masazır və Zığ gölünün palçıqları) və təpə (vulkan) palçıqlarından istifadə yolu ilə müalicə aparılır. Naftalan nefti kurortunda unikal müalicə amilli olan və yüksək təsirə malik Naftalan nefti ilə müalicə aparılır [10].).

Müasir dövrdə fəaliyyət göstərən turizm firmaları özünün davamlı fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə turizm xidməti və biznesinin vəhdəti olan turizm sənayesinin yaradılmasına cəhd göstərirlər.

Turizm sənayesi özündə ölkə iqtisadiyyatının bir çox sahələrini birləşdirir. Turizm sənayesi bir sistemdir və sistemin fəaliyyəti ona daxil olan bütün sahələrin ahəngli işləməsi ilə həyata keçirilir. Turizm sənayesinin xüsusiyyətlərinə aid olan turizm-rekreasion resursların, müvafiq səviyyədə infrastrukturun və savadlı, peşəkar kadrların olması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Turizm sənayesi elə yerlərdə inkişaf edir ki, bu yerlər təbii və süni, yəni insan tərəfindən yaradılmış yerlərdən ibarətdir və turistləri müxtəlif fəaliyyət xüsusiyyətləri ilə cəlb edir [4, s 4-5].

Turizm sənayesi həm material tutumlu məhsul istehsal edir, həm də qeyri-maddi məhsul, yəni xidmət yerinə yetirir. Məhz, bu əlamətlər turizm sənayesinin əsas xüsusiyyətini təşkil edir. Dünyanın bir çox ölkələrində milyonlarla insanın məşğulluğunu təmin edən və təsərrüfatın bütün sahələri ilə əlaqədə fəaliyyət göstərən, geniş maddi bazaya malik olan, formalaşmış və sabit inkişaf edən turizm sənayesi mövcuddur.

Turizm sənayesinin əsas tərkib hissələri aşağıdakılardır:

- yerləşmə vasitələri;
- nəqliyyat vasitələri;
- ictimai iaşə müəssisələri;
- əyləncə, tanışlıq, işgüzar, idman və başqa təyinatlı təşkilatlarda turopəratör və turagentin fəaliyyətlərini reallaşdıran ekskursiya xidməti;
- tərcüməçiliyin təşkilini özündə birləşdirir.

Hesab edirik ki, qeyd edilən sahələrdən başqa turizm sənayesinin tərkibində müalicə işinin, yəni sanatoriya və kurortların olması məqsədəuyğun olardı. Bu növ turizm müəssisələrinin yaradılması və onların kompleks şəkildə fəaliyyətlərini qurması turizmin inkişafına, kompleksə daxil fərdi qaydada fəaliyyət göstərən müəssisələrə korporativ marağın yaranmasına və sonda möhkəm əlaqələrin formalaşması hesabına gəlirlərin artmasına, mövsümdən asılı olmayaraq turist axınına şərait yarada bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. “Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”. Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı.

2. Azərbaycan Respublikasında kurortların 2009-2018-ci illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 6 fevral tarixli 125 nömrəli sərəncamı.

3. Bilalov.B. “Azərbaycanda müalicə-sağlamlıq turizmi: problemləri və perspektivləri”. “Turizm və Qonaqpərvərlik Tədqiqatları” jurnalı, №3, Bakı, “Aypara 3”, 2013.

4. Hümbətov Y.Ə, Kərimov F.C, Qapaqov V.F, Cavadzadə X.N “Turizm sənayesinin təşkili”. Bakı, Avropa nəşriyyatı, 2021 –ci il 333 səh.

5. Rəhimov V. “Rekreasiya zonaları və ekoturizm”. Bakı-2010.

6. Qapaqov V.F. “Azərbaycanın sanatoriya kurort ehtiyatları”, Bakı, “Avropa” nəşriyyatı 2022 –ci il, 120 səh

7. <https://ikisahil.az/post>

8.

<https://xalqqazeti.com/mobile/az/news/94171>

9. <https://www.azerbaijan-news.az/index.php/az/posts/detail>

10. <https://e-qanun.az/downloadPdf/16143>

11. http://www.azerbaijans.com/content_892_az.html

12. <https://kayzen.az/blog/Az>

Юсиф Абульфат оглы ГУМБАТОВ, д. э. н., доцент

Вугар Фаиг оглы ГАПАГОВ, к.т.н., доцент
 Азербайджанский Технологический Университет
 E-mail: vugargapagov@gmail.com

ВЛИЯНИЕ САНАТОРИЕВ И КУРОРТОВ НА ОРГАНИЗАЦИЮ ТУРИЗМА НА ОТРАСЛЕВОЙ ОСНОВЕ

Резюме

Бальнеологические ресурсы считаются одним из основных лечебных факторов при организации санаторно-курортных учреждений. Использование всех имеющихся в нашей стране минеральных и термальных вод создает важную основу для развития бальнеологических курортов. В результате исследований, проведенных с целью лечения и оздоровления в Азербайджане, установлено наличие широких возможностей для организации медицинских учреждений (санаториев, домов отдыха, пансионатов, бальнеологических и

грязелечебных центров, курортных поликлиник, оздоровительных центров и др.), санаторно-защитных зон и другой курортной инфраструктуры в нашей стране.

Туристические компании, работающие в современную эпоху, пытаются создать индустрию туризма, представляющую собой единство туристического сервиса и бизнеса, чтобы обеспечить ее устойчивую деятельность. Здравоохранение, т. е. санатории и санаторно-курортные учреждения, целесообразно иметь в составе туристической отрасли.

Ключевые слова: бальнеологические ресурсы, целебные воды, туристский потенциал, индустрия туризма, комплексные туристские предприятия, оздоровительный туризм.

Yusif Abulfat oghlu Humbatov, d.e. s., associate professor

Vugar Faig oghlu Gapagov, Ph.D., Associate Professor
Azerbaijan Technology University
E-mail: vugargapagov@gmail.com

THE INFLUENCE OF SANATORIUMS AND RESORTS ON THE ORGANIZATION OF TOURISM ON THE BASIS OF INDUSTRY

Summary

Balneological resources are considered among the main treatment methods in the organization of sanatorium-resort institutions. The use of all mineral and thermal waters available in our country creates the basis for the development of balneological resorts. In Azerbaijan, it was discovered that the treatment-health operation is a helpful method for the organization of medical institutions (sanatoriums, rest houses, boarding houses, balneological and mud treatment centers, resort polyclinics, recovery centers, etc.), sanatorium protection zones and other resort infrastructure

Tourism companies operating in the modern era are trying to create a tourism industry that is a unity of tourism service and business in order to ensure its sustainable activity. It would be appropriate to have health facilities, i.e., sanatoriums and spas, as part of the tourism industry.

Key words: balneological resources, healing waters, tourism potential, tourism industry, complex tourism enterprises, health tourism.